

БУЛШЕКБАЕВА АСЕМ ИСАЕВНА

**Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның
дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру**

6D010300-Педагогика және психология

Философия докторы (PhD)
ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми жетекші:
Педагогика ғылымдарының докторы,
профессор Бейсенбаева А.А.

Шетелдік ғылыми кеңесші:
PhD білім докторы,
Донггук университетінің профессоры
Намин Шин/Namin Shin
(Сеул, Оңтүстік Корея)

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2014

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР	3
АНЫҚТАМАЛАР	4
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	6
КІРІСПЕ	7
1 ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН KEЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ТҰЛҒАНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ АЛҒЫШАРТТАРЫ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	16
1.1 Философиялық, психологиялық және педагогикалық әдебиеттерде тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру мәселесінің зерделену жайы	16
1.2 Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетінің мағынасы, құрылымы мен мазмұны	30
1.3 Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың отандық және шетелдік тәжірибесі	41
1.4 Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру мәселесін зерттеудің әдіснамалық тұғырлары және қағидалары	50
2 ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН KEЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ТҰЛҒАНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	64
2.1 Психологиядағы тұлға теориясы – тұлғаның дүниетанымдық мәдениетінің мазмұны	64
2.2 Таным және мәдениет теориялары тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың тетігі	73
2.3 Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру үдерісінің тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру әлеуеті	83
2.4 Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың теориялық моделі	93
3 ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН KEЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ТҰЛҒАНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МАҚСАТЫНДАҒЫ ТӘЖІРИБЕЛІК-ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЖҰМЫС МАЗМҰНЫ	102
3.1 Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттары және әдістемесі	102
3.2 Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру бағытындағы тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың бағдарламасы және кезеңдері	120
3.3 Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың нәтижелері	139
ҚОРЫТЫНДЫ	155
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	158
ҚОСЫМШАЛАР	168

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Бұл диссертациялық жұмыста келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер қолданылған:

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 17-қаңтар, 2014.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан - 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан Халқына Жолдауы. Егемен Қазақстан, №828-831 (27902) желтоқсан, 2012.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7-желтоқсандағы №118 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасы Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы. Астана. 10 маусым, 2011.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 27.07.2007 ж., №319-III ҚРЗ. Астана. Ақорда.

Қазақстан Республикасының Конституциясы (Ата Заңы). Астана. 30-тамыз, 1995.

«Қазақстан - 2030» стратегиясы. 1997.

Қазақстан Республикасының «Жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартты бекіту туралы» №1080 бұйрығы. 23-тамыз, 2012.

Қазақстан Республикасының «Ғылым туралы» Заңы, Астана. 18 ақпан, №407-IV, 2011.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 17-мамырдағы №499 қаулысымен бекітілген Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидалары.

АНЫҚТАМАЛАР

Бұл диссертациялық жұмыста келесі терминдерге сәйкес анықтамалар қолданылған:

Білім – білім алушының білім, білік, дағды және құзыреттілікті меңгеруге бағытталған мақсатты әрекеті. Дүниеге көзқарасты бейнелейтін адамзаттың тәжірибесі. Бұл үдеріс өмір бойы жүзеге асады. Дүниетаным дамуының үлкен тірегі.

Ғылыми дүниетаным — адам тәжірибесінде ғылыми тексерілген және дәлелденген ұстанымдар мен заңдылықтар.

Ғылыми таным – нақты фактілер негізінде объективті заңдар мен ақиқатты танудың түрі мен деңгейі. Ғылыми таным адам өміріне әсер ететін күрделі құбылыс.

Гуманизм (ізгілік) – (латынша *humanitas* — «ізгілік», *humanus* — «адамдық, азаматтық», *homo* — «адам») — тұлғалық идеяның құнды дүниетанымдық қасиеті. Ізгілік адам құндылығын бағалаудың өлшемдік түсінігі.

Дүниетаным – адамда өмір бойы қалыптасатын білім, сенім, мұрат, өмірлік құндылықтар жүйесі. Дүниетаным тұлғаның өмірлік мақсатын, өмірлік ұстанымын анықтайды.

Дүниетанымдық әсерлену – дүниені қабылдаудан қуат алу.

Дүниетанымдық бағалау – адам мен адамдардың әлеуметтік қатынаста мінез-құлық реттеуші фактор есебінде бейнеленеді.

Дүниетанымдық белсенділік – тұлғаның танып білуге деген ерекше құштарлығы.

Дүниетанымдық білім – дүниеге көзқарастың тұтастығы.

Дүниетанымдық мәдениет - тұлғаның жеке кәсіби сапасы ретінде өзекті де табысты және қазіргі заманғы ерекше үздік белгілерінің бірі. Ол тұлғаның құрылымының элементі ғана емес, оның кәсіби құрылымын байытудың және қалыптастырудың ең қажет факторы.

Дүниетанымдық қабілет – тұлғаның дүниетанымдық іс-әрекеттерді жүзеге асыруға икемділігі.

Дүниетанымдық қажеттілік – тұлғаны мақсатқа жетелейтін қозғаушы күш.

Дүниетанымдық қабылдау – заттар мен құбылыстар ерекшеліктерінің мида бейнеленуі.

Дүниетанымдық сана – объективтік болмыс жайында қажетті білімдерді меңгертетін, адамның өзін-өзі танып білуінде де жетекші рөл атқаратын психиканың жоғары сапалы сатысы.

Дүниетанымдық сезім – тұлғаның табиғи және әлеуметтік қажеттіліктерінің қанағаттандырылу не қанағаттандырылмауы.

Дүниетанымдық талғам – әлемнің тұтастығын, өлшеусіз шексіздігін түйсіну.

Дүниетанымдық іс-әрекет - тұлғаның дүниемен қарым-қатынас тәсілі.

Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру – тұлғаның қабілетін дамытуға, әлеуметтік маңызды идеяларды іске асыруға, қоғамның жоғары кәсіби мамандарға деген қажеттіліктерін өтеуге арналған жүйе.

Магистрант – магистратурада білім алушы тұлға.

Мәдениет - тұлғаның шығармашылық әрекет нәтижелерін жинақтайды, рухани-тәжірибелік күштерін жетілдіреді және оны шығармашылық тұлға тұрғысында дамытады.

Сана – объективті шындықты тілдік мағыналар жүйесіне психикалық бейнелеудің жоғары, тек адамға ғана тән түрі.

Тұлға – сөйлеу қабілеті бар саналы, шығармашылық мүмкіндігі бар қоғамдық және табиғи тіршілік иесі.

Шығармашылық – қайталанбастығымен, шынайылығымен және қоғамдық-тарихи бірегейлігімен белгіленетін іс-әрекет.

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

Бұл диссертациялық жұмыста келесі белгілер мен қысқартулар қолданылған:

АҚШ	Америка құрама штаты
ЖОО	Жоғары оқу орны
ҚР	Қазақстан Республикасы
МЖБС	Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары
МҒЗЖ	Магистранттардың ғылыми–зерттеу жұмысы
т.б.	тағы басқалары
ТДМ	Тұлғаның дүниетанымдық мәдениеті
ФРГ	Германия Федеративті Республикасы

КІРІСПЕ

Зерттеудің көкейкестілігі. Қазіргі кезде елімізде білім жүйесінің жанаруы, ізгілікке бағытталып, мәдениеттен көрініс алуы тұлғаның шығармашылық әлеуетінің дамуына, рухани құндылықтарының қалыптасуына әсер етеді.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты кезекті Қазақстан халқына Жолдауында: «Біздің болашаққа барар жолымыз қазақстандықтардың әлеуетін ашатын жаңа мүмкіндіктер жасауға байланысты. ХХІ ғасырдағы дамыған ел дегеніміз – белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар» [1]; «Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан Халқына Жолдауында: «Әлем ауыр дүниетанымдық және құндылықтық дағдарысты бастан кешіріп отыр» [2] - деп ерекше мән беруі қоғамның дүниетанымы жоғары, белсенді азаматтық ұстанымы қалыптасқан, биік деңгейлі адамгершілік және көшбасшылық қасиеттері бар тұлғаға сұраныс тудырып отырғанын дәлелдей түспек.

Сонымен бірге бірқатар мемлекеттік нормативті құжаттарда [3,4,5,6] жеке тұлғаға мемлекеттік қолдау көрсету мен ынталандыруларды күшейту, білім беру саласындағы үздік әлемдік тәжірибелерге сәйкес білім сапасының жоғары дәрежесіне жету мәселелері қамтылған.

Республикамыздағы қоғамдық өзгерулердің кеңдігі, күрделілігі білім саласына, нақтырақ айтқанда жоғары оқу орындарында білім беру бағдарламаларына жаңартулар қажеттілігі туындайды. Білім беру жүйесінің негізгі ұстанымдарының бірі – келешек ұрпақтың дүниетанымын қалыптастыру. Себебі, заман талабына сәйкес жеке тұлғаның дүниетанымын қалыптастыруда ұлттық ерекшеліктерді ескеріп, салт-дәстүрді, білімді, ғылымды қолдану – бүгінгі күннің өзекті мәселелері екені даусыз. Еліміздегі жоғары оқу орындары осы мәселелерді шешуде бірнеше мақсаттарды орындауда.

Жоғары оқу орындарының негізгі ұстанымы – бәсекеге қабілетті жастарды тәрбиелеу, тұлғаның мәдени және құндылықтық деңгейі мен ақыл-ойын арттыру, жоғары білімді мамандарды қоғам қажеттілігіне сай даярлау. Жоғары оқу орындарында жоғары оқу орнынан кейінгі білім бағдарламалары бойынша мамандар даярланады [7].

Жоғары оқу орнынан кейінгі білім - маманның кәсіби құзыреттілігін қалыптастырып қана қоймай, тұлғаның өзіндік «Мен» тұжырымдамасын дамытады. Қазіргі кезде педагогиканың өзекті мәселелері - әлемдік білім кеңістігіне сәйкес бейімделген білім алу, кәсіби қалыптасудың сапасын жоғарылату, білімдегі жаңашылдықты саралау, білімді жетілдіру үдерісіндегі үздіксіздікті қамтуда оның рөлін арттыру. Сондықтан да, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру өзекті мәселелердің бірі болмақ.

Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін айтпас бұрын тұлға дамуындағы ізгілікті қасиеттерді ескере кеткен жөн сияқты. Жеке тұлға тәрбиесін ізгілендіру - бүгінгі заман талаптарының бірі [8]. Ізгіліктің негізі және оның тәлім-тәрбиелік

маңызы туралы құнды ой-пікірлер туралы қазақ даласындағы ұлы ғұламалар Жүсіп Баласағұн, Әбу Насыр әл-Фараби, Махмұт Қашқари, ағартушылар А.Құнанбаев, Ы.Алтынсарин, қазақ зиялылары Ш.Құдайбердіұлы, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов [9,10,11,12,13,14,15,16] т.б. болашақ ұрпақты адамгершілік, адалдық, парасаттылық, шыншылдық сынды қасиеттерге тәрбиелеудегі халық даналығын жоғары бағалағандығы және соған талпынғаны да аңғарылады. Жоғарыда келтірілген ізгілікті қасиеттер дүниетанымы жоғары тұлға қасиеттері екені анық.

Дүниетаным - қоғамдық сана мен жеке тұлға санасының ең жоғары деңгейі. «Дүниетаным», «таным» саласында көптеген құнды ой-пікірлер мен көзқарастар философ ғалымдардың С.Б.Крымский [17], Б.М.Кедров [18], Ғ.Есім [19], Ә.Нысанбаев [20], А.Қасабеков [21], М.Орынбеков [8], Ж.Алтаев [22], А.Кішібеков [23], К.Толысбай [24], Ж.М.Әбділдин [25], Н.А.Бердяев [26], Б.С.Гершунский [27], М.Шелер [28] және т.б.) еңбектерінде жан-жақты талқыланып келеді.

Білім алушылардың танымдық әрекеттерінің түрлері отандық психологтардың еңбектерінде Т.Тәжібаев [29], Қ.Б.Жарықбаев [30], Ж.Ы.Намазбаева [31], С.М.Жақыпов [32], Х.Т.Шерьязданова [33], А.Р.Ерментаева [34], Н.Қ.Тоқсанбаева [35] және ресейлік психолог, педагог ғалымдардың М.А.Данилов [36], И.Я.Лернер [37], Л.В.Занков [38], М.И.Махмудов [39], А.А.Люблинская [40], А.Н.Леонтьев [41], Н.Б.Менчинская [42], П.Я.Гальперин [43], Д.Б.Эльконин [44], М.И.Левина [45], Ю.К.Бабанский [46], Т.И.Шамова [47], С.П.Барнов [48]) зерттеу нысанына қарай жүйелі талданған.

Қазақстандық ғалымдар Т.Тәжібаев [29], Қ.Жарықбаев [30] және т.б. дүниетаным жеке тұлғаның өмірлік бағытын көрсетуші мотивтер мен қажеттіліктер, бейімділік пен қызығушылықтар, мұрат пен талғам секілді компоненттерден тұратындығын тұжырымдайды.

Дүниетанымның интеллектуалдық, тұлғалық, практикалық сипатын ашуда жеке тұлғаның қалыптасуындағы өзіндік «Мен» мазмұнын айқындау психолог ғалымдар С.М.Жақыпов [32], Ж.Ы.Намазбаева [31], Қ.Т.Шерьяздановалардың [33] еңбектерінде көрініс тапқан.

Қазіргі уақытта қазақстандық ғалымдар тарапынан педагогика ғылымында осы мәселеге қатысты бағалы ой-пікірлер айтылып, ғылыми ізденістер жасалында. Мысалы, жеке тұлғаның тәрбие мәселелері туралы (Р.Қоянбаев [49]); тұлға қалыптастырудағы гуманистік тәрбие, ықпалдастыру (интеграция) мәселесін (А.А.Бейсенбаева [50]), тұлғаның зерттеушілік мәдениеті (Ш.Т.Таубаева [51]), тұлғаға ұлттық тәрбие беру мәселелері (С.Қ.Қалиев [52], К.Ж.Қожахметова [53], Р.К.Төлеубекова [54], Қ.Б. Бөлеев [55], Қ.Қ.Шалғынбаева [56], Қ.А.Сарбасова [57]); тұлғаның шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселелері (Б.А.Тұрғынбаева [58] және т.б.) еңбектерінде жан-жақты талданған.

Педагогикалық үдерісте дүниетаным мәселелерін зерттеп, зерделеген ғалымдардың еңбектерін атап кеткеніміз орынды болмақ. Ғалым Қ.Аймағамбетова бастауыш сыныптарда дүниетануды оқытудың ғылыми-

әдістемелік негіздерін [59], Е.З.Батталханов оқушылардың гуманистік дүниетанымын қалыптастырудың әлеуметтік-педагогикалық мәселелерін [60], Ә.Мұханбетжанова бастауыш білімнің интеграциясы арқылы оқушыларда дүниенің ғылыми бейнесін қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздерін [61], Т.Ш.Тілеубай болашақ информатика мұғалімінің ақпараттық дүниетанымын қалыптастырудың әдістемелік негіздерін [62], М.М.Нағымова өнер салалары сабақтастығы арқылы оқушылардың дүниетанымын қалыптастыру [63], С.К.Ахтанова бастауыш сынып оқушыларының ұлттық дүниетанымын музыка арқылы қалыптастырудың педагогикалық шарттарын [64], А.М.Текесбаева өлкетану негізінде бастауыш сынып оқушыларының дүниетанымын қалыптастыру [65] мәселелерін өз зерттеу еңбектерінде қарастырған.

Бірақ, тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру мәселесі әлі де болса өзінің теориялық мәнділігін толық тапқан жоқ. Осы тұрғыдан алғанда қоғамның әлеуметтік даму жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыруда:

- қазіргі қоғамның белсенді, дүниетанымдық мәдениеті жоғары және оларды шығармашылық тұрғыда ойлай алатын, әлеуметтік бейімделген азаматтарға зәрулігі мен ондай тұлғаны қалыптастырудың теориялық және әдіснамалық негіздерінің жасалмауы арасында;

- ЖОО жағдайында болашақ мамандардың дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың қажеттілігі мен оны жүзеге асырудың бар мүмкіндіктерінің пайдаланылмауы арасында;

- тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру және оқытушылардың оларға педагогикалық көмек көрсету үдерісінің әлі де дидактикалық жағдайға сәйкес келмеуі арасында **қарама-қайшылықтар** туындап отыр.

Осы бөліп көрсетілген қарама-қайшылықтардың шешімін іздестіру, біздің мәселемізді айқындауға және зерттеу жұмысымыздың тақырыбын **«Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру»** деп таңдауымызға негіз болды.

Зерттеу мақсаты: жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру үдерісін теориялық негіздеу және оның әдістемесін тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында сынақтан өткізу.

Зерттеу нысаны: жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесі.

Зерттеу пәні: жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру үдерісі.

Зерттеу болжамы: *Егер*, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесінде білім беру үдерісінің теориялық моделі мен әдістемесі жасалып, практикаға ендірілсе, онда білім алушының дүниетанымдық мәдениеті жоғары деңгейде қалыптасады, өйткені ұсынылған жүйе педагогикалық-психологиялық теорияларға негізделеді.

Зерттеу міндеттері:

- жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру әлеуетін анықтау және осы саладағы отандық, шетелдік тәжірибені сипаттау;
- тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың теориялық – әдіснамалық негіздерін анықтау;
- тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың теориялық моделі мен әдістемесін жасау;
- тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру мақсатындағы тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында әдістеменің тиімділігін тексеру және ұсыныстар даярлау.

Зерттеу әдістері. Зерттеу жұмыстарын жүзеге асыруда **теориялық** (философиялық, социологиялық, психологиялық, педагогикалық және ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдау, қорытындылау, салыстыру, озық іс-тәжірибелерді жинақтау, нәтижені жобалау, моделдеу, индуктивті-дедуктивті талдау); **эмпирикалық** (сауалнама, интервью, әңгімелесу, педагогикалық бақылау, нормативті құжаттарды саралау, тест, тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар жүргізу); **статистикалық** (зерттеу бойынша алынған нәтижелерді математикалық-статистикалық тұрғыдан өңдеу) әдістер қолданылды. Сонымен бірге Сеулдегі Донггук университетінің (Оңтүстік Корея) профессоры Намин Шинмен бірлесе жасалынып, құрастырылған сауалнамалар да пайдаланылды.

Зерттеудің жетекші идеясы: жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениеті, оның кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың басты факторы болып табылады.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері: *тұлғалық іс-әрекеттік тұғыр* (В.В.Сериков, В.А.Сластенин, И.С.Якиманская, Н.В.Кузмина; *аксиологиялық (құндылықты) тұғыр* (М.С.Каган, А.Лэнгле, З.И. Равкин, Н.С.Розов, В.П.Тугаринов); *акмеологиялық тұғыр* (А.А.Деркач, А.А.Бодалев); *Мәдениеттілік тұғыр* (Е.В.Бондаревская, Б.С.Гершунский, И.Ф.Исаев және т.б.); *құзыреттілік тұғыр* (В.А.Сластенин, Б.Т.Кенжебеков, Г.Ж.Меңлібекова, А.К.Маркова, М.В.Прохорова, Дж.Равен, А.И.Пискунов, В.И.Журавлев, А.А.Реан, А.А.Вербицкий).

Зерттеу көздері. Зерттеу мәселесі бойынша философтардың, психологтардың, педагогтардың және әлеуметтану бойынша мамандардың ғылыми еңбектері, ресми материалдар мен құжаттар (Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 17 қаңтар; Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан - 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан Халқына Жолдауы. Егемен Қазақстан, №828-831 (27902) желтоқсан, 2012; Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7-желтоқсандағы №118 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасы Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы. Астана. 10-маусым, 2011; Қазақстан

Республикасының «Білім туралы» Заңы. 27.07.2007 ж., №319-III ҚРЗ. Астана. Ақорда; Қазақстан Республикасының Конституциясы (Ата Заңы). Астана. 30 тамыз, 1995; «Қазақстан - 2030» стратегиясы. 1997 ж.; Қазақстан Республикасының «Жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартты бекіту туралы» №1080 бұйрығы. 23 тамыз, 2012; Қазақстан Республикасының «Ғылым туралы» Заңы, Астана. 18 ақпан, № 407-IV, 2011 т.б.), оқу-әдістемелік әдебиеттер, мерзімдік баспа материалдары, бағдарламалар, педагогикалық іс-тәжірибелер.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы және теориялық маңыздылығы төмендегілер болып табылады:

1. Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру әлеуетін анықтау және осы саладағы отандық, шетелдік тәжірибенің сипатталуы;

2. Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың теориялық – әдіснамалық негіздерінің анықталуы;

3. Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың теориялық моделі мен әдістемесінің жасалуы;

4. Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру мақсатындағы тәжірибелік-эксперименттік жұмыс барысында әдістеме тиімділігінің тексерілуі және ұсыныстар даярлануы.

Зерттеу жұмысының практикалық маңыздылығы: - жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың әдістемесі құрастырылды және тәжірибе жүзінде оның тиімділігі тексерілді.

Зерттеу нәтижелерін жоғары оқу орындарында, педагог кадрлар біліктілігін жетілдіретін мекемелерде, сондай-ақ, ғылыми-педагогикалық кадрлар біліктілігін арттыратын республикалық институттарында қолдануға болады.

Қорғауға ұсынылатын қағидалар:

1. Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың әдіснамалық тұғырлары: *тұлғалық іс-әрекеттік тұғыр* нақты ғылыми-әдіснамалық ұстаным ретінде танылады. Дүниетанымдық мәдениетті *жүйелілік* тұрғыдан қарастыру оның құрылымдық компоненттерін, олардың қызметтерін ажыратуды, функционалдық-иерархиялық байланыстарын орнатуды, жүйеқұрастырушы факторын анықтауды, сыртқы байланыстарын талдауды көздейді. *Аксиологиялық (құндылықты) тұғыр* ұлттық және жалпы адамзаттық басымдықтардың тәрбиенің мәндік негізін құрайтындығын көрсетеді. *Акмеологиялық тұғырдан* қарау бағыты болашақ маманның кәсіби тұлғалық дамуына ықпал беретін жағдайларды анықтауға, азамат, маман ретінде әлеуметтік жетілудің барынша жоғары деңгейлеріне қол жеткізу кезеңдерін жобалауға бағытталған. *Мәдениеттілік* тұғырдан қарау дүниетанымдық мәдениеттің жалпы адамзаттық құндылықтарына негізделуіне бағытталған, жалпы адамзаттық құндылықтарға қайшы келмейтін ұлттық мәдениеттің құндылықтары мен нормаларына сәйкес құрылады. Дүниетанымдық

мәдениетті *құзыреттілік* тұғыр тұрғысынан қарау білім, білік және дағды арқылы мәселелерді өз бетінше шешетін, өзін-өзі реттей алатын тұлғалық қасиеттерді пайдалана алу мүмкіндігі.

2. Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін тиімді қалыптастыру үдерісі магистранттардың дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудағы оқытушының рөлі, білімдік үдерістегі дәстүрлілік және жаңашылдық, білім алушының өзіндік бағалауларының сәйкестігін мазмұндайтын *педагогикалық шарттардан* (теориялық, ұйымдастырушылық, әдістемелік) тұрады.

3. Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың теориялық моделінің жасалуы, онда тұлғаның дүниетанымдық мәдениетінің компоненттері, зерттеліп отырған феноменнің анықталған құрылымын түзеді.

4. Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетінің қалыптасуы ғылыми-теориялық дайындық; рухани-адамгершіліктік жетілу; мінез-құлықтық дайындық; кәсіби құзыреттілік, әлеуметтік құзыреттілікті көрсететін өлшемдер мен көрсеткіштер болып табылады. Тұлғада олардың қалыптасу деңгейлерінің сипаттамасы; төмен, орта, жоғары.

5. Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру әдістемесінің құрылуы және тәжірибе жүзінде оның тиімділігінің тексерілуі.

Зерттеудің негізгі кезеңдері. Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыруға арналған тәжірибелік – педагогикалық жұмыс қойылған мақсатқа сай үш: бірінші (2011-2012 жж.), екінші (2012-2013 жж.), үшінші (2013-2014 жж.) кезеңде жүргізілді.

Бірінші кезеңде — теориялық-ізденушілік: зерттеу мәселесі анықталып, оның мақсаты мен міндеттері айқындалды, зерттеудің ғылыми аппараты дайындалды, зерттеудің теориялық негізі жасалды. Зерттеу мәселесіне байланысты философиялық, әлеуметтік, психологиялық-педагогикалық және әдістемелік әдебиеттер қарастырылды; әдебиеттерге салыстыру сараптамасы жүргізілді, зерттеу мәселесіне сәйкес алдыңғы қатарлы тәжірибелер жинақталып, дидактикалық материалдар зерделенді, анықтаушы эксперимент кезеңі орындалды. Отандық, шетелдік іргелі ғылыми зерттеулерге талдау жасау барысында қарастырылып отырған мәселенің ғылыми-теориялық негіздері анықталды, ғылыми мақалалар дайындалып, басылым көрді. Зерттеу мәселесі бойынша материалдар жинақталып, жүргізілетін жұмыстардың мақсат-міндеттері, мазмұны анықталды.

Екінші кезеңде — эксперименттік: тәжірибелік-эксперименттің қалыптастырушы кезеңі жүргізілді, эксперимент барысында зерттеудің ғылымилығы негізделіп, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың теориялық моделі жасалды, оның өлшемдері мен көрсеткіштері айқындалып, соған сәйкес деңгейлері анықталды. Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру әдістемесі даярланды және

тәжірибе жүзінде оның тиімділігі тексерілді, ұсыныстар берілді.

Үшінші кезеңде — қорытынды: эксперименттік жұмыс барысында алынған барлық мәліметтердің қорытындысы шығарылды. Зерттеу нәтижелері талқыланып, статистикалық-математикалық өңдеу жұмыстары жүргізілді, диссертацияны талапқа сай рәсімдеу жүзеге асырылды.

Зерттеу базасы: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. Аталған тәжірибелік –эксперименттік жұмысқа 350 магистрант қатысты.

Зерттеу нәтижелерінің дәлелдігі мен сынақтан өткізу, ендіру. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің, Магистратура және PhD докторантура институтының, педагогикалық мамандықтар кафедрасында талқылаудан өтті.

Аталған диссертацияның теориялық-әдіснамалық қағидалары, тәжірибе нәтижелері 2011-2014 жылдар аралығында отандық және шетелдік басылымдарда жарық көрді: 1. Педагогтың әдіснамалық және дүниетанымдық мәдениеті// әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті «Өзге тілді аудиторияда оқытудың инновациялық қызметтің бағыттары» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалы, 6 сәуір, 2012. 192-198 б.; 2. Мұғалімнің дүниетанымдық мәдениеті және адамдық капитал// «XXI ғасыр зерттеушісі» тақырыбындағы магистранттар мен докторанттардың Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясы. Абай атындағы ҚазҰПУ, Магистратура және PhD докторантура институты, Психологиялық-педагогикалық мамандықтар кафедрасы, 25 қараша 2011. 270-273 б.; 3. Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру мәселелері// «Садықов оқулары: білім беру кеңістігіне инновациялық технологияларды енгізу мәселелері және жолдары» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. 26-28 қыркүйек, 2013. 228-231 б.; 4. Адами капитал және болашақ мұғалімнің дүниетанымдық мәдениеті//«Мұғалімнің кәсіби дамуы: дәстүрлері мен өзгерістері» атты Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 20 жылдығына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. АҚ «Назарбаев зияткерлік мектебі», 5-6 желтоқсан 2011. 109-111 б.; 5. Становление мировоззренческой культуры личности// материалы VIII Международной научно-практической конференций «Актуальные научные разработки – 2012» Место издания: Бял ГРАД-БГ (г.София, Болгария), 17.01 – 25.01.2012. 3-6 стр.; 6. World outlook culture of the person//Международная научно-практическая конференция “Исследование и сохранение культурного наследия – основа развития докторантуры PhD в образовательном пространстве вузов искусства”. Казахская Национальная академия искусств им.Т.Жургенова, 14 декабря 2011. 145-148 стр.; 7. Formation of outlook of the person// материалы VIII Международной научно-практической конференции «Наука и образование – 2011/2012» Место издания: Publishing House “Education and Science” s.r.o. (Чехия, Прага), 27.12.2011 – 05.01.2012 . 17-21 стр.; 8. Aesthetic and world outlook culture of the teacher: as the culturological phenomenon// Первая международная научно-практическая конференция "Научное искусство" 4-5 апреля 2012 года в Москве на базе МГУ

имени М.В.Ломоносова. 4-5 апреля 2012. 123-124 стр.; 9. Формирование мировоззрения личности// II Международной научно-практической конференции «Перспективные разработки науки и техники – 2011» Место издания: Sp. z o.o. “Nauka I studia”,(Przemysl , Польша) 07-15.11.2011. 94-98 стр.; 10. Тұлға дүниетанымын қалыптастырудың психологиялық ерекшеліктері// Журнал: Білім әлемінде. №1, 2012 ж. 31-34 б.; 11. World outlook self-determination of the person// Научно-теоретический и практический журнал «Современный научный вестник» №14(110), 2011. Россия. Серия «педагогические науки». 77-81 стр.; 12. Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайындағы тұлғалық құзыреттілік// Изденис-Поиск, №1(3), 2012. 96-100 б.; 13. Мировоззренческое самоопределение личности// Қазақстан педагогикалық ғылымдар академиясының Хабаршысы. №4(54)2013. 63-67 стр.; 14. Педагогическая и мировоззренческая культура педагога// Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Хабаршысы «Педагогика ғылымдары сериясы» №2(38), 2013. 128-131 стр.; 15. Человеческий капитал как основа формирования мировоззренческой культуры личности. Ежеквартальный информационно-методический вестник РИПК СО «Менеджмент в образовании». №4, 2011. 44-47 стр.; 16. Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың психологиялық мәселелері// Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің хабаршысы, Психология сериясы. №4, 2013.; 17. Tolerance formation and humanistic world outlook of students// *Proceedings of the 1st International Academic Conference «Applied and Fundamental Studies» VOLUME 2* hosted by the Publishing House «Science and Innovation Center», and the International Journal of Advanced Studies. St. Louis, Missouri, USA. 143-149 p. October 27-28, 2012.; 18. Die Nationale "FRAGE" IM Denken und Den Taten Heidar Alijews ZUR Ideologie des Aserbaidshanismus // World Academy of Science, Engineering and Technology- 2013 Iss 737 – P.686-692.; 19. Educational and Ideological Culture of a Teacher in Forming Tolerance// Middle-East Journal of Scientific Research 14 (7): 920-924, 2013 ISSN 1990-9233© IDOSI Publications, 2013 DOI: 10.5829/idosi.mejsr.2013.14.7.2166; 20. Formation of tolerance and humanistic worldview the students based personality-oriented technology// 2nd Cyprus International Conference on Educational Research Procedia - Social and Behavioral Sciences 89 (2013) 921 – 926 13-15 February 2013, Ataturk Teacher Training Academy, Lefkosa (Nicosia), North Cyprus.; 21. Tolerance Features In The Structure Of Worldview Culture// WORLD CONFERENCE on PSYCHOLOGY and SOCIOLOGY Procedia - Social and Behavioral Sciences 82 (2013) 921 – 932 November 27 - December 01, 2012 Antalya, Turkey.; 22. Tolerance in the System of Formation of World-View Culture and Spiritual and Moral Development Middle-East Journal of Scientific Research 17 (6): 802-804, 2013 ISSN 1990-9233© IDOSI Publications, 2013 DOI: 10.5829/idosi.mejsr.2013.17.06.12260.

Диссертацияның құрылымы. Диссертация кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімі мен қосымшалардан тұрады.

Кіріспе бөлімінде зерттеу тақырыбының көкейкестілігі негізделеді, ғылыми аппараты: нысаны, пәні, мақсаты, міндеттері, жетекші идеясы, әдіснамалық-

теориялық негіздері, зерттеу көздері, әдістері, негізгі кезеңдері, ғылыми жаңалығы мен теориялық және практикалық маңыздылығы, ғылыми болжамы, қорғауға ұсынылатын қағидалары ашып көрсетіледі.

«Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың ғылыми-практикалық алғышарттары және әдіснамалық негіздері» атты бірінші бөлімде зерттеу жұмысының философиялық, психологиялық және педагогикалық әдебиеттерде тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру мәселелері зерделенді. Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетінің мағынасы, құрылымы мен мазмұны анықталып, тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың отандық және шетелдік тәжірибесі сараланды. Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру мәселесін зерттеудің әдіснамалық тұғырлары және қағидалары айқындалды.

«Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың теориялық негіздері» атты екінші бөлімде психологиядағы тұлға теориясы – тұлғаның дүниетанымдық мәдениетінің мазмұндық бөлігі сараланды. Таным және мәдениет теориялары тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың тетігі ретінде қарастырылды. Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру үдерісінің тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру әлеуеті сипатталды. Тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастырудың теориялық моделі құрастырылды.

«Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру мақсатындағы тәжірибелік-эксперименттік жұмыс мазмұны» атты үшінші бөлімде жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында тұлғаның дүниетанымдық мәдениетін қалыптастыру мәселесіне талдау жасалынып, тәжірибелік-педагогикалық жұмыстың мазмұны және оның нәтижелері көрсетілді. Сонымен қатар мәселенің әдістемесі, тәжірибелік-эксперименттік зерттеу нәтижелері талқыланып, қорытындыланады.

Қорытынды бөлімде теориялық және эксперименттік жұмыстың нәтижелеріне негізделген тұжырымдар мен ғылыми тұрғыдан ұсыныстар берілді.

Қосымшада жалпы оқу іс-әрекетті анықтау мақсатында магистранттарға сауалнамалар және тест сұрақтары ұсынылды.